

MUSTAFA KEMAL PAŞA — GENERAL HARBORD GÖRÜŞMESİ TANIK VE TERCÜMANI: PROF. HULÛSÎ Y. HÛSEYİN (PEKTAŞ)

Dr. FETHÎ TEVETOĞLU

Millî Mücadele başlangıcındaki en önemli dış ilişkilerden, diplomatik ve askerî müzakerelerden biri, 20 Eylül 1919 Cumartesi günü¹ Sivas'da yapılan ve üç saat kadar süren (Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi)'dir.²

Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünü yaptığı Millî Mücadele Hareketi'ni zafere ve başarıya ulaştırmak yolunda çeşitli engellerle karşılaştığı bir gerçektir. Hilâfet meselesi, bolşeviklik ve komünistlik meselesi, Rusya'dan asker, silâh ve para yardımı bahanesiyle Türkiye'ye sokulmak istenilen bolşevik kuvvetler meselesi, Enver Paşa problemi, Damad Ferid başta olmak üzere yerli korkak, çaresiz, umutsuz veya satılmışların yabancı manda faaliyetleri bunlardan birkaçıdır.

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), başlangıçta karşılaştığı bu tehlike ve güçlüklerin tesirlerini ortadan kaldırmaya, yok edinceye kadar, bazı hususları ustalıklıca idare etmek zorunda kalmıştır. Bu çetin meselelerden biri, İstanbul ve Anadolu'da - Atatürk'ün en yakın bazı arkadaşları da dahil-kabarık sayıda taraftar bulan "Manda" konusudur.

Henüz General Harbord Sivas'a gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden, Erzurum ve Sivas Kongreleri öncesinde ve sonrasında, "Amerikan Mandası" meselesi üzerinde çeşitli yazışmalar, tartışmalar, yorum ve dedikodular yapılmıştır. Fakat işi Türklerin yararına kesin bir sonuca bağlayan kararlar, hep bu (Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi) neticesinden doğmuştur.

¹ Bu görüşmenin tarihi, birçok ciddi kaynaklarda 21 veya 22 Eylül olarak kaydedilmekte ise de, doğrusu 20 Eylül 1919'dur.

² Dr. Fethî Tevetoğlu: Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi, Türk Kültürü, Yıl: VII, Sayı: 76, 77, 80, 81, ss. 257-68, 321-34, 525-45, 692-99.

Bu tarihî gizli görüşmenin, günümüze kadar yaşayan ve halen o da rahmetlik olan bir tanığı, General Harbord'a tercümanlık yapan, Robert Kolej Tarih Öğretmeni Hüseyin Pektaş (Prof. Hulûsi Y. Hüseyin)'dir.

1969 yılının ılık bir yaz gününde, Hüseyin Pektaş'ı Rumelihisarı'nda, Kolej'e yakın bir tepecik üzerindeki, Boğaz'a bakan güzel yuvalarında bir akşam üzeri ziyaret etmiştim. Kapıyı bana, 1935 - 1946 yıllarında üç devre Malatya milletvekilliği yapmış çok muhterem Mihri Pektaş Hanımefendi açmışlardır.

Millî Mücadele'mizin son derece önemli bir olayını aydınlatmak üzere yardımına başvurduğum bu alçakgönüllü seçkin insan Hüseyin Pektaş Bey, son derece mutlu mütehassis ve heyecanlı idi. Bebek Koyu'na bakan küçük köşkünün zümrüt ve yakut taşan çiçek saksılarıyla süslü çıkmasından Boğaziçi'ni seyrederek konuşmamıza başlamıştık.

Amerikan Heyeti'ne Amerika'da hususî surette sızmış vazifeli Ermeni personelin, Türkler, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele zararına oynayacakları rolü, yaptığı tercümanlık vazifesi ve gördüğü büyük hizmetle, milletimiz ve vatanımız yararına çevirmiş bulunan Hüseyin Pektaş, ben kendisine milletçe borçlu bulunduğumuz şükranı ifade ederken, sonsuz bir alçakgönüllülikle : "Hayır, bu işteki şeref bana değil, hak ve hukuk bilen samimî bir Türk dostu ve Atatürk hayranı Amerikan generali Harbord'a aittir" diyordu.

Yaptığı önemli tercümanlık ve refakat (eşlik) görevi ile Millî Mücadele'ye büyük hizmeti dokunmuş bu tevazu âbidesi, asil insanın adı pek az yerde anılmakla yetinilmiştir. Kısacık da olsa bir hâl tercümesine ansiklopedilerimizin birinde rastlamamıştım. Bu itibarla önce Hüseyin Pektaş'ın kendi hayat hikâyesini tesbit ettim :

"Yeniköy Belediyesi Vergi Kâtibi Yusuf Bey'in oğluyum. Babam, Sarıyer Malîye Dairesi'nde küçük bir memurdu. Annem, Şehitlik Dergâhı Şeyhi Nâfi Baba'nın kızı Hayriye Hanım'dır. Ailenin en büyük oğlu olarak 1884'de Rumelihisarı'nda dünyaya gelmişim. Adımı (Hulûsi Hüseyin) koymuşlar. Ben gençliğimde, Kolejdeki ad ve imza geleneğine uyarak (Hulûsi Y. Hüseyin) diye imza atardım. Buradaki (Y.), Babamın adı Yusuf'un ilk harfidir.

Okula Rumelihisarı'nda başladım ve evde özel hocalardan ders alarak ilk öğrenimimi tamamladım. Sonra Amerikan Koleji'ne girdim ve ilk Türk öğrencilerinden biri olarak 1903 yılında Robert Koleji bitirdim. Kısa bir süre İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne devam ettikten sonra, yüksek öğrenimimi tamamlamak üzere Paris'e

gönderildim. Sorbon Üniversitesi tarih bölümünde üç yıl okudum. 1905 yılında Robert Kolej'e dönerek burada yıllarca tarih, Türkçe ve edebiyat; ayrıca Yüksek Ticaret ve Mülkiye mekteplerinde İngilizce öğretmenliği yaptım. Daha 15 yaşında iken Tevfik Fikret'den evimizde edebiyat, Arabça ve Farsça dersleri almış ve onun hastalanıp gelemediği günler Kolej'de yerine derslerine girmiştim. Tevfik Fikret'den sonra, gazeteci bir Arap yazardan Arapça ve Farsça öğrenmeğe devam ettim. Böylece anadilimiz dışındaki iki Batı ve iki Doğu dilini tam mânâsı ile öğrenmeğe çalıştım. 1927'de Mihri Hanım'la evlendim. Necla (1928) ve Süveyda (1929) adlı iki kızımız dünyaya geldi. Atatürk'ün yakın arkadaşı ve hayranı Hasan Rıza Soyak'ın oğulları (Enver ve Sungu Soyak) ile evli bulunuyorlar.

Millî Mücadele sırasında, Türkiye'de Manda İdaresi ve Ermeni Meselesi konularını yerinde inceleyecek Amerikan Heyeti'nin Başkanı Tümgeneral James G. Harbord'a Anadolu gezisinde eşlik ettim ve Sivas'da Atatürk'le görüşmesinde tercümanlık yaptım. Son resmî vazifem, Lozan Barış Konferansı'nın her iki döneminde, Türk Heyeti'ne tercüman kâtip sıfatı ile katılmam olmuştur. Bir ara Şehir Meclisi üyeliği yaptım. Büyük Atatürk, Millî Mücadele'deki hizmetime karşılık beni milletvekili seçtirerek mükâfatlandırmak istediler. Siyasî hayattan hoşlanmayışımı kendilerine arzettiğim zaman bunu hoşgörü ile karşılamışlardı. Bunun üzerine, şahsen çok istedikleri Türk kadınının teşriî hayatta yer alması düşüncelerini de gerçekleştirmek için, refikam Mihri Hanım'ın kadın milletvekilleri meyânında Meclis'e girmesini, 1935'de Malatya'dan milletvekili seçilmesini emrettiler. Ben emekli köşemde, hâtıralarımla başbaşa kalıp Aşiyân Bekçiliği yapmayı tercih ettim."

Şimdi, (Mustafa Kemal Paşa — General Harbord Görüşmesi) ile ilgili târihî hâtıralarını tesbit etmeme sıra gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması sonunda, Türk çoğunluğu bulunan topraklar üzerinde bağımsız bir Türkiye'nin bırakılması gerektiğini ilân eden Wilson hâriciyesi, "Türkiye'nin Yeniden Kurulması" konusunda bir komisyon teşkil etmişti. Bu komite, her ne suretle olursa olsun, büyük çoğunluğu ile Türk bulunan Doğu Anadolu'da bağımsız ve muhtar bir Ermenistan kurulmasını reddediyordu. Fakat, Amerika'da Ermeniler çıkarına yapılan abartılmış propagandalara kanmış ve kapılmış olarak Paris Konferansı'na gelen Wilson, orada da Lloyd George, Clemanceau ve Orlando'nun paraleline düştü. Manda formülü ile Türk topraklarını büyük lokmalara parçalayıp aralarında paylaşmaya kalkışan İtilâf Devletleri'nin liderleri, Amerika'ya da kurulacak Ermenistan'ın manda yönetimini, bir de Boğazlar ve İstanbul üzerinde teşkili düşünülen mandayı bırakmışlardı.

W. Wilson'ı Türklerle Ermeniler arasında hakem tâyin etmek isteyen İngiltere, Fransa ve İtalya, kendi aralarında paylaşma güçlüğü çekiyorlar ve çıkar yarışması hâlinde bulunuyorlardı. İşin içine Amerika'yı da sokmak isteyişlerinin başlıca sebebi bu idi. Ayrıca, bilhassa Lloyd George, İstanbul ve Türkiye'de bir Amerikan Mandası olursa, bunun Ruslarla kendi aralarında bir tampon kuvvet ve denge vazifesi göreceği düşüncesinde idi. Wilson'ın şahsen yaşadığı bu iki manda yönetimine, Amerikan kamuoyunda ve basınında şiddetli tepkiler vardı. Özellikle Herbert Hoover başta olmak üzere Wilson'a yakın çevrelerde ve Amerikan Senatosu'nda kuvvetli bir muhalefet meydana gelmişti. Böylece konuyu yerinde inceleyecek bir askerî heyetin gönderilmesi ve Türkiye ile Ermeni meselesi hakkında bu heyetin vereceği rapor üzerine karar alınması ve hareket edilmesi Senatoca kabul olundu.

Başkan Wilson'ın yetkisi altında, kadrosu bir hayli geniş tutularak kurulan Amerikan Askerî Heyeti, onbeşi asker ve otuzbiri sivil olmak üzere 46 kişiden ibaretti. Fransa'daki Amerikan Askerî Kuvvetleri ile Hoover başkanlığındaki Amerikan Yardım Kuruluşu personelinden seçilen tecrübeli ve yetenekli uzmanlar arasına, bazıları Amerika'dan gelmiş Ermeni asıllı, kasıtlı ve özel görevli kimselerin de sızdığı, sokulduğu görülmektedir. Heyetin kuruluşunda ve özellikle başına dürüst tarafsız ve Filipinler'de başarılı hizmet vermiş tecrübeli General Harbord'ın başkan getirilişinde, daha sonra Amerika'nın 31. Cumhurbaşkanı seçilecek Herbert C. Hoover'in büyük çabası olmuştur.

General Harbord ve General Pershing'in de iyi niyet, dürüstlük ve tarafsızlıklarına rağmen, heyete sokulan, sızdırılan ikisi subay, üçü sivil 5 Amerikalı Ermeni şunlardır :

Mühendis Binbaşı Şekerciyen

Mühendis Üsteğmen H.H. Kaçadoryan

Yardımcı Aram Kojassar

Tercüman Dikran Serjenyan

Tercüman Dik Ohanesyan

General Harbord'ın konu ile ilgili, Washigton'a Kongre Kütüphanesi'nde bulduğum yazma ve basılı hatıra, rapor ve makalelerinde, Türkiye'deki temaslarında tarafsızlığı sağlamak için, heyetine yerleştirilmiş Ermenileri çevresinden uzaklaştırdığı, gerçeklerin değiştirilmesine fırsat vermemek için mühim tedbirler aldığı belirtilmektedir.

Nitekim, rahmetli Hüseyin Pektaş da bu nokta üzerinde özellikle durarak şu açıklamayı yapmışlardır :

“General Harbord, Anadolu’da yapacağı gezi ve araştırmasında Ermeni tercüman ve kılavuzları yanında istemediğini bildirerek, güvenilir, dürüst ve Türk asıllı bir tercüman ve kılavuz bulunmasını İstanbul’daki temsilcilerinden istemiş. Amerikan Büyükelçisi de Kolej Müdürü ile temas ederek beni seçmişler ve tavsiye etmişler. Generalle ilk görüşmemde son derece tarafsız, dürüst, hak ve hukuk arayan bir zat olduğuna kanaat getirdim. Göreceğim vazifenin önemini de takdirle tekliflerini kabul ettim.

2 Eylül 1919’da İstanbul’a gelmiş General Harbord, burada kaldığı dört gün zarfında resmî ve hususî temaslar yapmış. Bu ilk görüşmelerde, Millî Mücadele Hareketine inananmayan, umutsuz, yılmış Türklerin şiddetle “Amerikan Mandası” isteyişleri, Generali şaşırtmış. Fakat, ben de yanında iken, Anadolu’nun dört bir bucağında bulunduğu ve tanık olduğu gerçek durum, General Harbord’un olumlu bir izlenimle isabetli kararlar almasını sağladı. Nitekim, Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalar başta olmak üzere, Rauf Bey (Orbay), Ahmed Rüstem Bey, Bekir Sami Bey (Kunduh), Kurmay Albay Dadaylı Hâlid Bey (Akmansü) gibi Anadolu Mücahidleri ile tanışıp, onların kurtuluş ve istiklâl yolundaki inançlı, kararlı, imanlı ve yılmaz tutumlarına tanık olunca, General Harbord ve arkadaşları, vazifeli kâhındıkları konuda dikkate alınacak ve bu bölgede hesaba katılacak tek ciddi kuvvetin, Mustafa Kemal Paşa’nın başbuğluk ettiği Anadolu’daki Millî Mücadele kadrosu olduğu hükmünü kuşkusuz verdiler.”

Hüseyin Pektaş Bey’e, Kongre Kütüphanesi’nde bulup istinsah ve tercüme ettiğim General Harbord’ın hâtıralarından bir bölümü okuyarak fikrini sordum. O bölüm, aynen şöyleydi :

“Sivas yolundayız... Sivas’ın bizim heyetimiz gözünde özel bir yeri ve değeri vardı. Türk Ordusu’nda büyük şöhrete sahip olup Çanakkale’de olağanüstü bir cesaretle Ordu Komutanlığı yapmış bulunan Mustafa Kemal Paşa, Mütareke’den sonra Anadolu’ya ve Ermeni vilâyetlerine (?!) umumî müfettiş olarak gönderilmiş ve Rusya ile Türkiye arasındaki eski sınırı muhafaza ve Doğu vilâyetlerindeki askerî kuvvetlere komutanlık etmekle vazifelendirilmişti. Karargâhı Erzurum’da olan bu zat, burada Türk İmparatorluğu’nu korumak ve Halife’yi İstanbul’da eski yerinde muhafaza etmek için, yeryüzündeki Müslüman âleminin temsilcilerini toplayan bir kongre yapmıştı. Bu kongreye bizzat Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmiş ve görüldüğüne göre iyi yönetmişti. Nihayet kongre, Eylül’de Sivas’da toplanmak

üzere dağılmıştı. Mustafa Kemal Paşa da kendisini büsbütün bu mücadeleye adanarak istifasını verdi ve Hükûmet Ordusu'ndan çekildi.

Bizim heyet İstanbul'dan yola çıktığında, Sivas Kongresi toplanmış bulunuyordu. Biz, gayri resmî olarak bu kongreyi toplayanlara tavsiye edilmiştik. Böylece buldukları yerlere yaklaştığımız zaman tavsiye yazılarımızı gösterip kolaylık sağlayacaktık. Bizce, bu Millî Mücadele'nin ne amaçla yapıldığı ve ne gibi sonuçlar doğurabileceği açıkça bilinmiyordu. İstanbul'daki yabancı temsilciler bu yüzden büyük bir kuşku içinde idiler. Hatta bize : "Ne olur, ne olmaz, tedbirli ve uyanık bulununuz" diye tavsiyelerde bulunmuşlardı. Lâkin, Mardin'e vardığımız zaman anlaşıldı ki, Türkiye'nin doğusundaki bütün sivil ve asker memurlar, yetkililer, Millî Mücadele Hareketi'ne katılmışlar ve yalnız Malatya bunun dışında kalmıştı. Ordu subayları ve memurlar, hep Sivas'dan (Mustafa Kemal Paşa'dan) aldıkları emirlerle hareket ediyorlar ve idare mekanizması eskisi gibi işliyordu.

Biz 18 Eylül'de Malatya'dan hareket ettiğimiz zaman, Sivas Kongresi sona ermiş ve seçtiği bir komiteye de hükûmet vazifesini vermişti. Malatya'da bize, Millî Mücadelecilerin bizi, yani Amerikan Hükûmeti'nin gönderdiği araştırma heyetini, iyi karşılayacaklarına ve memleket durumunu görüp anlamak vazifemizi güzelce başarabilmemize memnurlukla yardımcı bulunacaklarına dair güvence verilmişti.

İstanbul Hükûmeti'ne karşı ayaklanma ve ihtilâl sayılacak bir davranışın önderi olan zâtin, bizi "Hoş geldiniz!" diyerek resmî surette karşılayacak kimselerin arasında bulunmasını ve bu yüzden gezimizin kötüye doğru gitmesini istemediğim için, bizi karşılamak heyette Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasını istemediğimi söyledim.

Ayın yirminci günü (20 Eylül 1919 Cumartesi), öğle vakti Sivas'ın varoşlarına vardık. Yolumuz dağların arasından birkaç mil dolaştıktan sonra, kıvrılıp vadiye iniyordu ve oradan vadinin manzarası fevkalâde idi. Şehir, Karadeniz'e akıp giden bir nehrin kenarında idi. Bizi karşılamak için nehre yakın düz bir yere çadırlar kurulmuş, bir pavyon hazırlanıp halılar döşenmiş ve bir müfreze piyade ve süvari kıtası çıkarılmıştı. Romalılardan kalma taş-köprü ve arkasında hızla akan nehir ile bütün bu manzara pek güzel bir tablo teşkil ediyordu.

Karşılama heyetinde sivil ve asker erkân ile —Mustafa Kemal Paşa dışında— Kongre'nin seçtiği diğer Temsilciler Heyeti ileri gelenleri vardı. Bu ileri gelen saygın kimselerin bazıları, memleketin tanınmış, seçkin, yüksek şahsiyetleri idiler. İtalya Savaşı sona erdiği vakit bir Türk kruvazörünün komutanı olarak Akdeniz'de pek cesaretli ve gösterişli bir akın yapıp, geçen Ekim'in birinde de Bahriye Nâzırı sıfatı ve Baş-temsilci yetkisi ile Mondros Mütarekenamesi'ni imzalamış olan Rauf

Bey de bu zevat arasında idi. Pek güzel İngilizce konuşan bu zat, karşısındakilerde her an mücadeleye hazır ve kuvvetli bir adam tesiri bırakıyordu³.

Bir de Rüstem Bey vardı ki, daha önce Washington'da Türk Sefiri olarak bulunmuş.⁴ Beyrut ve Halep vâililiklerinde bulunmuş Bekir Sami Bey adında yaşlı bir zat daha vardı.

Sivas'daki Türk askeri, bu ana kadar gördüklerimizin en iyisi idi. Ülkelerinde dokunmuş kumaştan üniforma giymişler ki, uzaktan pek kirli görünüyordu. Başka yerlerde gördüğümüz erlerin çoğu kılıksız-kıyafetsiz ve hatta ayakkabısız oldukları halde, bu Sivas'dakiler hepsinden iyi giydirilmiş ve donatılmıştı, Çadırlardan oluşan pavyonda, gelenek olan çay, kahve ve bisküvi ikramı yapıldı. Türklere has birçok şeylerle âdeta beslenir gibi, hep birlikte yiyip-içtik. Yalnız iyi bir şey vardı ki, onu söylemeden geçemeyeceğim; yiyip-içtiğimiz şeylerde ispirtonun damlası yoktu ve hemen hep meyvelerden, yemişlerden ibaretti. Artık şehre girmiş olduğumuz için, oradan doğru vatandaşlarımızın yanına gittik ve bir gün önceki kahvaltıdan beri, doğru dürüst yememiş olduğumuz için, yıllardır Sivas'da misyonerlik etmekte olan Doktor Partridge ile baldızı Miss Graffam'ın evlerinde hazırlanan Amerikan yemeğini büyük bir iştihâ ile yedik.

Yemekten sonra resmî ziyaretler için önce Vali Konağı'na gittik. Orada, ne kadar yazık ki, büyük bir özen ile hazırlanmış bir yemekle daha karşılaştık ve reddetmek nazıkklikle asla bağdaşmadığından, ister istemez oturup az-çok birşeyler yemek zorunda kaldık.

Biz İstanbul'dan ayrılmadan önce, gezi yolumuz üzerinde Sivas'ın da bulunduğu bilen birçokları, "Buranın çok tehlikeli olduğunu düşünmediniz mi?" diye sormuşlardı. Mardin ile Sivas arasında rastladığımız memurlar da, Kongre Başkanı hakkında derin saygı beslemekle beraber, biraz da korku hissi duyduklarını gizlemiyorlardı. Türk köylerinde, (Paşa) denildi mi, büyük mânalar ifade eder. İşte bu görgü ve duygu üzerinedir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi derin bir heyecan ve ilgi ile beklemeğe başladık. Yakın Doğu'nun durumunu görmeğe çıkan bizim gibi bir heyet, tabî olarak, bu millî hareketin başında bulunan zâta karşı ilgisiz ka-

³ 1920'de gelen haberler, bu Rauf Bey'in İstanbul'da İngilizler tarafından yakalanıp, Türkiye'den çıkarıldığını (Malta'ya sürüldüğünü) bildirmişti.

⁴ Daha önce yayımlanmış bir araştırmamızda da ayrıntılarıyla belirttiğimiz gibi (Bk. Türk Kültürü, Haziran 1969, Sayı, 80 ss. 525-45), adı geçen tarihî-gizli toplantıya Mustafa Kemal Paşa'nın yanında katılan üç kişiden biri Ahmed Rüstem Bey'dir. Sayın Doç. Dr. Seçil Akgün'ün General Moseley Raporu'nda rastladıkları "Rustin Bey" adı, tahmin ettikleri gibi "Refet Bey" değil, "Rüstem Bey"dir. (Bk. Belleten, Ocak-Nisan 1984, Sa. 189-190, s. 100, dipnot 12).

lamaz. Neticede, Valinin resmî ziyaretinden hemen sonra, Mustafa Kemal Paşa ile görüşülmek üzere sözleşildi.

General Moseley ve Mc Coy ve tercümanımız Profesör Hüseyin Bey (Pektaş) ile ben (General Harbord) gittik. Mustafa Kemal Paşa ile beraber de Rauf Bey (Orbay), Ahmed Rüstem Bey (Eski Washington Büyükelçisi), Bekir Sami Bey (Kunduh) vardı ki, bunlar hep İcra Komitesi'nden (Heyet-i Temsiliye'den) idiler.

Mustafa Kemal Paşa, otuzsekiz yaşlarında, boyu-bosu yerinde, asker tavırlı genç bir zattı. Bıyıkları kestane renginde, gözleri mavimsi, hafif kumral saçlarını hep arkaya taramış, elmacık kemikleri çıkık olup, üzerine pek özenerek güzel bir sivil kostüm giymişti. Bütün görüşmemiz süresince başı açık durdu. Halbuki Türkler, ötedenberi evde ve dışarıda başlarına fes giyerler. Kemal Paşa'nın Çanak-kale'de Ordu Komutanı iken tehlikeden sakınmak bilmeyip pervâsızca davranışlarda bulunduğunu; komutan olduğu halde tehlikeye uğramaktan çekinmeyip ateş hattında ataklıklar gösterdiğini, maiyeti de ister istemez böyle davranmak zorunda kaldığından Alman olan Kurmaybaşkanı'nın şikâyetini davet ettiğini işitmiştik. Bu sebeple de kendisine ayrı bir sempati ile bakıyorduk.

Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemiz ikibuçuk saat kadar sürdü ve en çok o konuştu.

Tercümanımız Hüseyin Bey'in aracılığı ile söze ilk ben başladım ve Millî Mücadelecilerin amaçları, o sıradaki durum ve tutumları hakkında dış âleme pek kuşku verici haberler yayılmış olduğundan bahsederek, bu konuda bize gerçek bilgi verilmesini istedim.

Cevapları gayet açık ve akar su gibiydi. Tercüman aracı ile olaylar ve gerçekleri düzenli bir sıra ve mantık çerçevesinde ayrıntılarıyla anlatıyor ve kendini zapt ve cebretmekte büyük sıkıntı çektiği sinirli hâlimden ve elinde tuttuğu oldukça güzel tesbihi hiç durmadan sürekli çekmesinden belli oluyordu. Fakat sonradan öğrendim ki, bir zaman önce sıtmaya yakalanmış ve bizimle görüştüğü sırada kendisi rahatsız, sıtma nöbeti içinde bulunuyormuş. Göze çarpan üstün kişiliği ile bütün arkadaşlarına ve çevresine hâkim olmuştu.

Bu Millî Mücadele Hareketi'nin, Yunanlılar tarafından İzmir'de başlatılan insanlık dışı vahşetler üzerine geliştiğini ve İmparatorluğun her köşesinde küçük küçük millî savunma ve direniş birlikleri kurulduğunu ve Kongre'nin, bu grupların birleştirilip tek kuvvet ve hareket hâline getirilmek amacıyla yapıldığını anlattı.

Özet olarak maksatlarının Türk Devletinin bütünlüğünü korumak olduğunu söyledi. Topladıkları Kongre'de verdikleri karar, Cumhurbaşkanımıza telgrafla bil-

dirilmiş ve Senato tarafından buraya bir araştırma heyeti gönderilmesi rica edilmiş. Lâkin onların müzaheret (yardım etme, köruma, arkalama) hakkındaki görüş ve fikirleri asla bizimki gibi değildi. Onlar bunu yalnız, bir büyük kardeşin öğütlemesi, nasihat ve yardımı gibi düşünüyorlar. İç yönetime veya dış ilişkilere hiç bir suretle karışılmamasını şart koşuyorlardı.

Konuşmamız arasında Paşa'ya ülkesinin dünya nazarındaki mevkiini hatırlattım ki, bunu Clemanceau 1919 Haziranında Paris'de, Türk delegelerine pek kızdıracı kelimelerle söylemiş ve Türklerin hiçbir vakit savaşta kazandıklarını, barışta, masa başında sağlamlaştırmayı beceremediklerini ve yönetimleri altında bulunup ayrılan kavimlerden hiçbirinin daha iyi hale geldiğinin görülmediğini anlatmıştı. Ona, "kendi mevkiini bilen hiçbir devletin, eline tam hâkimiyet ve yetki almadan iç ve dış ilişkilerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemeyeceğini" söyledim.

O vakit bana dedi ki : "Amerika, Fransa ve İngiltere'de de adam öldürmeler ve çeşitli işkenceler, soykırımlar oluyor ve hiçbir millet suçlandırılmıyor. Yalnız Türkler, kendi ahalisinin bir kısmının ayaklanmaları ve Türkleri katletmeleri karşılığı soykırım ve sürgününden haksız yere sorumlu oluyor."

Ayrıca bugün İzmir'de, Yunanlıların yaptığı insanlık dışı haince öldürme v.b. vahşetleri ileri sürerek, bu cinayetlerin İngiliz, Fransız ve İtalyanların gözleri önünde ve yine Müttefiklerin savaş gemilerinin memlekete çevrilmiş topları karşısında yapıldığını söyledi. Aynı zamanda Türkiye'de olan bu faciaların sorumlusunun yabancı entrikaları olduğunu tekrar ve ısrarlı belirtti ve o sırada iktidarda bulunan Damad Ferid Paşa Kabinesi'nin sorumlu olduğunu ve onun pek ileri derecede İngiliz yanlısı bulunduğunu ileri sürdü. Kendisi bu kabine ve hükümetin mutlaka düşmesini istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, eğer Barış Konferansı, İmparatorluğu parçalamaya çalışmakta ısrar ederse, bu zilleti asla kabul etmeyip millî şeref uğrunda ölmeyi tercih ederek karşı duracaklarını söyledi.

Ben de buna karşılık olarak fertlerin yaptığı gibi milletlerin de intihar edebileceklerini ileri sürdüm ve evvelce Almanya-Avusturya ile ittifak etmekle bir şey kazanmadıklarına göre, yalnız başlarına bütün müttefiklere karşı ölüm - kahım savaşına girişip bunu kazanmaları umudunun pek az olduğunu hatırlattım.

Bu görüşme son derece ilgi çekici oldu. Şunu söylemek zorundayım ki, bu görüşmenin sonucu olarak bende, Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarının gerçek ve örnek vatanseverler oldukları intibarı (izlenimi) hâsıl oldu.

Türkiye, mütareke (ateşkes) imzalamakla kendisini yenilmiş kabul ediyordu. Lâkin, mütarekenin bir yıldan fazla sürmeyip bozulması ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile orada ve daha başka yerlerde yapılan saldırı ve cinayetler ve imparatorluğun parçalanacağı kaygısı, her vatansever Türk'ü coşturmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, bu Millî Hareket'in, Müslüman olmayan azınlıklara karşı asla bir saldırı ve şiddet kullanımı amacı taşımadığını bana kesin surette belirterek güvence verdi ve Ermeni vatandaşların bu yüzden düştükleri korku ve kuşku-yu gidermek ve Amerikan kamu oyunu yatıştırmak için bir bildirge yayınlanacağına söyledi ve bunu yayınlayarak sözünü yerine getirdi.

Heyetimizin, hükümetimize vereceği resmî rapora eklenmek üzere, bütün bu söylediklerinin bir muhtıra şeklinde kısaca yazılıp bana verilmesini rica etim. Birkaç hafta sonra Kafkasya'dan dönüşümde, Samsun'a uğradığım vakit, istediğim muhtırayı oraya göndereceğine söz verdi. Bu vaadini de tamamıyla yerine getirdi.

Sonuç olarak anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini bir çözüme bağlamak için, millî mücadelecileri hesaba katmak lâzım geliyor."

Hüseyin Pektaş, derin bir heyecanla dinlediği ve hatırasını yeniden yaşadığı bu sözler üzerine : "Ben, General Harbord'ın Amerikan Senatosu'na verdiği resmî, basılı raporunu görmüştüm, fakat bu yazılarını bilmiyordum. Bütün bunları toplamak ve açıklamakla tarihimize çok şey kazandırıyorsunuz" dedi ve sözlerini şöyle tamamladı :

"Konuşma ve raporların tamamını bir kitap halinde aynen yayınlama-çağınıza göre, benim tekrarım belki noksan ve hatta hatalı olabilir. Yalnız şu hatıramı söylemeliyim : General Harbord, Atatürk'le konuşurken elektrik cereyanına tutulmuş gibi sinirlenmiş, onun cazibesine kapılmıştı. Tesbihini çekerek ve devamlı yere bakarak ve sıtma nöbeti içinde tane tane konuşan Musafa Kemal Paşa, "neden hiç yüzüme bakmıyor bana bakmadan konuşuyor?" diye General Harbord'ın soruşunu ve İngilizler için: "Buradaki ahaliyi birbirine boğazlatmak için neler yapmamışlar?" diye verilen bilgiler üzerindeki olumlu hükmünü şimdiki gibi hatırlıyorum. Eski Washington Büyükelçimiz Ahmed Bey'in Türk ve Ermeni ilişkileri hakkında verdiği bilgi ve General'e sunduğu Bern'de 1918'de basılmış belgelerden oluşan kitabı, Harbord'ı son derece ilgilendirmişti. Sivas'dan sonra Batum'a kadar süren eşliğimde General Harbord hep Atatürk'e hayranlığını tekrarlamış ve Rüstem Bey'in Fransızca olan kitabını bana okutarak ve tercüme ettirerek, Atatürk'ün söylediklerindeki haklılığını teyit etmişti (kuvvetlendirmişti, doğruya çıkarmıştı). Erzurum'da Kâzım Karabekir Pa-

şa'nın, General Harbord'la görüşmesi de üzerinde pek müspet (olumlu) ve derin bir intiba (izlenim) bırakmıştı.

General Harbord, Mustafa Kemal Paşa'ya veda ederken elini sıkmış ve şu sözleri söylemişti : "Eğer Amerikan ordusunda muvazzaf bir subay olmasaydım, gelir sizinle birlikte mücadelenizi izlerdim!"

Bu tarihî gizli görüşmede tercümanlık ve General Harbord'ın Anadolu'da Ermeni konusunda yaptığı inceleme gezisinde kendisine eşlik, kılavuzluk yapmak suretiyle milletimiz yararına büyük hizmet görmüş Hüseyin Pektaş Bey 13 Kasım 1970 Cuma günü hakkın rahmetine kavuşmuş; öğle namazını müteakip Bebek Câmii'nden kaldırılarak Rumeli Hisarı'ndaki ebedî istirahatgâhına tevdi edilmiştir. Allah rahmet eylesin, nur içinde yatsın!...